
Overleven zonder grensbehoud: een landelijke protestantse gemeente in Vlaanderen¹

J. Billiet

Wanneer men het heeft over de Belgische protestanten dan denkt men onwillekeurig aan een uit het buitenland geïmporteerde minderheid (1 procent van de bevolking) verspreid over enkele stedelijke centra in Wallonië en Brussel.² De protestantse gemeente te Maria-Horebeke bij Oudenaarde valt uit de toon. Het is een autochtone Vlaamse gemeente bestaande uit een veertigtal protestantse gezinnen die trots zijn op hun afstamming van de zestiende eeuwse bosgeuzen en die zich als een geïsoleerde en aaneengesloten groep hebben kunnen handhaven. Dit voor België uniek verschijnsel oefent vanzelfsprekend aantrekkingskracht uit op journalisten, historici en sociologen.

Door historici werd gezocht naar verklaringen van de bestendige aanwezigheid van de gemeente in een katholieke omgeving, doorheen periodes van vervolging en tegenkanting.³ Iedereen in de gemeente kent deze verklaringen want met deze staat of valt de legitimiteit van hun aanspraken op afstamming van de bosgeuzen, een kernelement in de identiteit van deze gemeente, zowel t.o.v. de katholieken als t.o.v. geloofsgenoten. We overlopen bondig de resultaten van het historisch onderzoek alvorens tot een sociologische vraagstelling te komen.

1 Het verhaal van historici

Achtereenvolgens overheersten het Lutheranisme, het Anabaptisme en het Calvinisme de reformatie in Vlaanderen in de zestiende eeuw.⁴ Het Calvinisme verscheen vooral vanaf 1560 ten tonele, doch reeds in 1554 werd te Maria-Horebeke een Calvinistische kerk gesticht.⁵ Tijdens de 'opstand' of 'vrijheidstrijd' enkele jaren nadien vestigden de bosgeuzen zich in de bosrijke en heuvelachtige streek die Brabant en Oost-Vlaanderen van Henegouwen scheidde; hun centrum werd Maria-Horebeke.⁶

Ook na de Spaanse herovering van Oudenaarde, na vervolgingen en mislukte lokale vredes pogingen tussen 1566 en 1582 bleven in de omliggende streken enkele Calvinistische kernen achter alhoewel de meeste Calvinisten naar het noorden in ballingschap gingen.⁷ Door J. Art worden verschillende politieke, sociaal-economische en geografische factoren besproken die het succes van de

reformatie rond Oudenaarde moeten verklaren.⁸ In de bosrijke en heuvelachtige gebied tussen Oudenaarde en Ronse, waar het centraal gezag zich minder sterk deed gelden, hadden reeds in de vijftiende eeuw Franse Waldenzen en Katharen een onderkomen gevonden.⁹ De reformatie ontwikkelde zich rond de spil gevormd door de grote verbindingsweg Gent-Valenciennes-Doornik door Oudenaarde en Ronse. Vreemde kooplui met nieuwsoortige religieuze en politieke ideeën kwamen langs deze weg in Oudenaarde, een handels- en nijverheidscentrum. De kleinschalige landbouwers uit de omgeving zochten vaak een bijverdienste in tapijt- en linnenweverij zodat een intense wisselwerking ontstond tussen plattelandsbevolking, vreemde kooplui en rondreizende gespecialiseerde arbeiders.¹⁰ De verdraagzaamheid van plaatselijke overheden zoals Graaf L. Van Egmont en de Baron van Pamel bood kansen voor het nieuwe geloof. De herhaaldelijk bloedige repressie vanwege het centraal Spaans bewind tijdens lokale sociale onlusten in 1539, 1553 en 1556, evenals de opstand na 1566 verbond afwijzing van het centraal bewind met bekering tot het protestantisme'.

Kan men de bloei van de reformatie rond Oudenaarde voldoende verklaren, dan blijft nog de vraag waarom ze juist te Maria-Horebeke kon overleven. Aanvankelijk bleven immers protestantse kernen bestaan te Mater, Melden, Wijlegem, Nukerke, Etikhove, Maria-Horebeke, Oudenaarde en Ronse. Men sprak in dat verband van de 'Vlaamse Olijfberg', vanwege de moeilijke situatie waarin deze protestanten verkeerden. De hervormden verdwenen door hun afnemend aantal uit de publieke aandacht en naarmate zij minder als bedreigend werden ervaren, nam de repressie af. De afwijkende leer werd beoefend in besloten kring en in het geheim. Zoals de katholieke joden op Palma de Mallorca (de 'Xueta community') in een eerste fase overleefden door zich openlijk als katholieken te manifesteren,¹² zo gebeurde dit ook bij de protestanten. Ze namen deel aan de katholieke eredienst en lieten hun kinderen dopen om aan vervolgingen te ontsnappen. In tegenstelling echter tot de 'Xueta community' die na verloop van tijd katholiek werd, bleven de hervormde kernen rond Oudenaarde zich handhaven. Er werden trouwens vlug verdragen gesloten die de uitroeiing hebben belet. Van belang was vooral dat Vlaamse Calvinisten inschrijvingsrecht verwierven in Noord-Nederlandse steden (Sas Van Gent, Middelburg) waardoor zij burgers werden in Noord-Nederland en zodoende in het zuiden bescherming genoten.¹³ Mogelijk geweld tegen Calvinisten zou tot represailles leiden tegen katholieken in het noorden.¹⁴

De geestelijke zorg voor de hervormden rond Oudenaarde werd vanaf 1713 (Oostenrijks bewind), waargenomen door predikanten van het Hollands barrière garnizoen te Doornik. Vanaf het Tolerantie Edikt (1781) kon het Calvinisme in het geheim, d.i. zonder uiterlijke tekens, beleden en uitgeoefend

worden. De 'oude kerk' te Corsele, – een gehucht van Maria-Horebeke – met uiterlijk het uitzicht van een gewoon huis, dateert van 1795.¹⁵

Tijdens de periode van het Verenigd Koninkrijk kon de protestantse gemeenschap zich verder openlijk organiseren. De gemeenten van de 'Vlaamse Olijfberg' werden bediend door garnizoenpredikanten van Oudenaarde. Er kwam toelating tot oprichting van een eigen school en een protestants kerkhof te Corsele. De eerste verslagen van de kerkraad dateren uit die periode. De Belgische Constitutie met daarin de scheiding tussen Kerk en Staat en de moderne vrijheden, waarin de vrijheid van eredienst, verzekerde een rustig voortbestaan. Op politiek gebied zochten de protestanten trouwens aansluiting bij de liberale politieke familie die in die streek een sterke aanhang had. Nadat de pastorie klaar kwam werd in 1842 een staatsbezoldiging toegekend aan een te benoemen residerende dominee te Corsele. In 1872 werd daar de 'nieuwe kerk' ingewijd en vanaf 1886 was de onderwijzer een inwoner van de gemeente.¹⁶

De vraag hoe het komt dat van de verschillende gemeenten van de Vlaamse Olijfberg uiteindelijk alleen deze te Maria-Horebeke is overgebleven, wordt in geen enkele bewaarde bron of door geen enkele auteur afdoende beantwoord. Rond 1780 waren enkel nog Maria-Horebeke, Mater en Etikhove overgebleven. In het begin van de twintigste eeuw bleven ook in Etikhove slechts enkele families meer over. Het blijkt dat de protestanten uit Mater en Etikhove zich te Maria-Horebeke hebben samengetrokken in de gehuchten Corsele en Vrijsbeke een drietal km. van de dorpskern. In de Corsele-sstraat wonen de meeste protestantse gezinnen en bevindt zich ook de kerk, de pastorie en de school. Volgens het register van de dominee (jan. 1977) telde de gemeente 145 leden waarvan 102 in Maria-Horebeke.

2 Probleemstelling

Aanvankelijk werd het onderzoek opgezet rond de centrale vraag hoe de protestantse minderheid zich tijdens de voorbije decennia kon handhaven te Corsele. 'Boundary maintenance' dat door CH. P. Loomis omschreven wordt als 'the process whereby the identity of the social system is preserved and the characteristic interaction pattern maintained'¹⁷ fungeerde als centraal concept. R. K. Merton stipt aan dat de kans op het ontwikkelen van mechanismen van 'boundary maintenance' toeneemt met de mate van interne solidariteit en externe bedreiging,¹⁸ twee omstandigheden die in het licht van de geschiedenis aanwijsbaar waren. In de godsdienst-sociologische literatuur vindt men uitmuntende voorbeelden van 'boundary maintenance' bij de Amish die een aparte taal spreken (Pensylvaans Duits), zich typisch kleden, allerhande technologie verwerpen, enkel landbouwersberoepen uitoefenen, het gemengd huwelijk afwijzen en die door de ex-communicatie van afwijkende leden nog eens extra de

grenzen tussen 'in' en 'out' bevestigen.¹⁹ Minder zichtbaar maar niettemin afwezig zijn deze mechanismen bij de Mennonieten waarvan J. H. Kauffman aantoonde dat er een verband bestaat tussen het verminderen van mechanismen van 'boundary maintenance' en het afwijzen van de traditionele normen en doctrine.¹⁰

Door J. Art wordt m.b.t. de protestantse gemeente te Maria-Horebeke op verscheidene elementen van 'boundary maintenance' gewezen. Vooreerst het onderhouden van fysieke en sociale afstand tot de katholieken uit de omgeving hetgeen vergemakkelijkt werd door de wederkerigheid ervan. Het verbod tot gemengd huwen leidde tot een complex verwantschapspatroon waarin vrijwel iedereen uit de gemeente is opgenomen. Contacten met binnenlandse en buitenlandse protestanten werden onderhouden door het organiseren van feesten, reizen, jeugdkampen en bijbeldagen. De kinderen worden bijeen gehouden door het onderhouden van een speciale lagere school. Pogingen om anderen te bekeren vindt men zelden of niet. Op de tweede plaats werd de materiële onafhankelijkheid gerealiseerd door erover te waken geen dienstbaarheden aan andersdenkenden verschuldigd te zijn. Tien jaar terug bestond het merendeel van de actieve bevolking nog uit onafhankelijke landbouwers met grond en woning in eigendom. In enkele familie-bedrijven (sanitair, confectie-machines en hout) werden de niet-landbouwers te werk gesteld. Op de derde plaats maakte het wonen binnen een geografisch welomlijnd gebied de sociale controle die werd uitgeoefend door de gemeentelijke en familiale (patriarchale) hiërarchie, zeer effectief. Men kon niet geestelijk 'weggroeien' uit Corsele zonder tegelijk los te raken van het gemeenschapsleven en de materiële welvaart in het gedrang te brengen omwille van de afhankelijkheid van de grond.²¹ De geografische mobiliteit was dan ook laag. Uit de Volkstelling van 1970 leren we dat in de sector Corsele 68% van de bevolking in Maria-Horebeke geboren is tegenover 48% in de katholieke dorpskern. Van alle te Maria-Horebeke wonende protestanten boven de 16 jaar heeft 58% steeds in de gemeente verbleven.

Tijdens aan de waarnemingsfase voorafgaande interviews met sleutelinformanten kwam vooral als probleem de ineffectiviteit van de geschetste mechanismen ter sprake en dit werd beschouwd als een ernstige bedreiging voor de toekomst van de gemeente. Het aantal actieve landbouwers was gereduceerd tot slechts een paar; de migratie van jonge gezinnen bleek toe te nemen evenals het aantal gemengde huwelijken; de grotere openheid vanwege de katholieken ('ze zijn precies allemaal protestant geworden wat bewijst dat wij het steeds bij het rechte eind hadden') stimuleerde tot wederzijdse toenadering. Na deze contacten kwam het accent te liggen op de vraag naar overlevingskansen wegens het falen van 'boundary maintenance'.

Deze accent verschuiving sloot nauw aan bij de probleemformulering zoals deze heel manifest bij de Kerkeraad en gemeenteleden aanwezig was. Juist

omwille van dit accent in de onderzoeksvraag bleek het Kerkbestuur bereid zich achter het onderzoek te scharen, mede omdat intensieve gesprekken rond deze materie de gevoeligheid m.b.t. een aantal beleidsopties kon aanwakkeren. De katholieke onderzoekers konden het beleidsgericht aspect van het onderzoek ethisch aanvaarden en nadien bleek de probleemstelling tijdens contacten met de gemeenteleden een krachtig argument tot medewerking aan het onderzoek. Er werd slechts één weigering genoteerd en dan nog wel bij iemand die marginaal stond t.o.v. de gemeente. Enkel op de vragen m.b.t. relatienetwerken werden tal van reserves in acht genomen. De meeste zagen de zin van deze vragen niet in het kader van de probleemstelling en ze weigerden daarop te antwoorden.

3 Onderzoeksstrategieën

De studie van J. Art en de populaire verhalen over de gemeente in enkele magazines deed vermoeden dat het onderzoeksveld gekenmerkt zou zijn door een hoge communicatiedichtheid²² zodat iedereen binnen de kortste tijd op de hoogte zou zijn van het onderzoeksdoel en van het doen en laten van de onderzoekers. De eerste contacten met de gemeente zouden bijgevolg bepalend zijn voor het ganse verdere verloop, zodat alles zorgvuldig diende gepland te worden. Men moest bovendien uitgaan van de aanwezigheid van formele en informele 'gatekeepers' (dominee, onderwijzer . . .) en een verkeerde keuze kon het onderzoek nog voor de aanvang doen mislukken. Zo kon bijvoorbeeld niet apriori aangenomen worden dat de dominee van alle gemeenteleden de beste toegang was. Ook moest rekening gehouden worden met de mogelijkheid van een zekere vijandigheid t.o.v. onderzoekers van de K.U.Leuven. Om deze redenen werd veel aandacht besteed aan de geleidelijke introductie. Reeds een jaar voor de eigenlijke waarnemingsfase werden langs een ingeweken katholiek gezin dat goede relaties onderhield met de protestanten, enkele contacten gelegd. Pas nadat voldoende inzicht was verkregen in de verhoudingen tussen formele en informele leiders binnen de gemeente, werden de eerste contacten met de dominee gelegd en kwam het onderzoek als mogelijkheid ter sprake.

Tijdens opeenvolgende contacten tussen de dominee en leden van de Kerkraad enerzijds en de onderzoekers, zeven studenten van het hoor- en werkcollege godsdienstsociologie, anderzijds, werd de probleemstelling besproken en geherformuleerd en werden voorstellen m.b.t. de onderzoeksinstrumenten en waarnemingsstrategieën uitgewisseld. Er diende onderhandeld over de onderzoeksrollen waarvoor, in tegenstelling tot de journalistenrol, geen verwachtingen en normen voorhanden waren.²³ Elk contact werd genoteerd in een logboek en zorgvuldig geëvalueerd. Op 24 november 1976 werd overeengekomen dat de dominee met steun van de Kerkraad het onderzoek zou introduceren. De

waarnemingsfase zou plaatshebben in de laatste week van januari 1977. De onderzoekes zouden gedurende een week in verschillende gezinnen logeren en aan de meeste activiteiten deelnemen om de verbale respons te kunnen interpreteren. Tijdens het onderzoeksproces ontwikkelden zich vriendschappelijke relaties tussen gemeenteleden en onderzoekers.

Geïnspireerd door N. Denzin's concept 'methodological triangulation'²⁴ werd geopteerd voor een veelheid van waarnemingsmethodes: analyse van geschreven bronnen en documenten zoals het gemeenteblad '*De Vlaamse Flambouw*', het doopregister (vanaf 1707), het huwelijksregister (1786), twee dodenregisters (1786-1805 en 1824 tot heden); onderzoek van de volkstellingsgegevens van 1970 omdat daar voor het eerst gegevens op niveau van de statistische sectoren (bv. Corsele – Vrijsbeke) binnen de gemeente voorhanden zijn; deelname aan activiteiten; interviews met sleutelinformanten; questionnaires, gestandaardiseerde en niet gestandaardiseerde interviews met alle gemeenteleden woonachtig te Maria-Horebeke en ouder dan 16 jaar; bijwonen van feesten en gesprekken met kinderen. Het zwaartepunt van het verzamelen van de gegevens viel in de laatste week van januari 1977 waarin elk gezin langdurig werd bevraagd door twee onderzoekers gezamenlijk (tandeminterview) m.b.t. opvattingen, houdingen, verwachtingen, problemen en feitelijke gegevens m.b.t. het eigen gezin en familieleden. De vragenlijst m.b.t. de informatie over 'harde' feiten was vooraf aan de respondenten bezorgd zodat gemiddeld drie à vier uur hoofdzakelijk kon besteed worden aan de niet-gestandaardiseerde interviews. Elke avond werden de antwoorden door alle onderzoekers gezamenlijk gecontroleerd met het oog op volledigheid. In het totaal werden 82 individuele gestandaardiseerde interviews afgenomen. De questionnaires hadden betrekking op de wooneenheden (gezinnen, samenwonende broers en zusters) terwijl de niet-gestandaardiseerde interviews bij de echtparen samen, bij samenwonende broers en/of zusters en bij de oudere kinderen uit gezinnen werden afgenomen.

Door deze wijze van gegevens verzamelen heeft de verkregen informatie betrekking op drie niveau's. Vooreerst het niveau van de houdingen, opvattingen, gedragingen en sociale kenmerken van de individuele gemeenteleden. Wat de sociale kenmerken betreft hebben we echter ook informatie over de uitgeweken gezinsleden. Vervolgens het niveau van de sociale kenmerken van de gezinnen of wooneenheden. Tenslotte het niveau van de gemeente: organisatie, verenigingsleven, godsdienstige activiteiten, bezittingen enz. . . .

Wat de individuele gemeenteleden betreft werd informatie verzameld over sociale kenmerken als burgerlijke stand, sociale status, opleiding, beroepsactiviteit, kerkbetrokkenheid, verenigingsleven, contacten met katholieken, verblijfsintensiteit in de gemeente en verwantschappen; ook werden verscheidene houdingen gemeten, zoals de geloofshouding, ingroepmentaliteit, houding t.o.v.

het voortbestaan van de gemeente, partij-politieke voorkeur, oecumene, ethische problemen. Dit gebeurde langs open- en gesloten vragen, batterijen uitspraken en niet-directieve gesprekken. De triangulatie in de fase van materiaalverzameling maakt overduidelijk dat de analyse niet louter kwantitatief kon zijn. *Enerzijds* werd gebruik gemaakt van de geijkte kwantitatieve technieken. Met het oog op het selecteren van inwendig samenhangende en uitwendig onderhouden dimensies werd op de batterij uitspraak een clusteranalyse uitgevoerd volgens de techniek van Tryon, een aanpassing van Holzinger en Harmon's B-coëfficiënt.²⁵ Uit het aldus gereduceerde materiaal werden verscheidene schalen geconstrueerd van het Guttman- en Likerttype (bijlage 1). Uit het overige materiaal op individueel niveau werden indexen van sociale kenmerken geconstrueerd (bijlage 1). Aangezien alle overgebleven variabelen op minstens ordinaal niveau gemeten waren werd als maat van onderlinge samenhang gebruik gemaakt van Kendall's tau correlatiecoëfficiënten (bijlage 2 en 3). *Anderzijds* werd, omwille van de geldigheid, bij de interpretatie van de kwantitatief materiaal ruimschoots gebruik gemaakt van de kwalitatieve analyse van secundaire bronnen en van subjectieve interpretaties van zowel betrokkenen als onderzoekers. Op die wijze werd de kwantitatieve analyse slechts een onderdeel van een kwalitatieve strategie, de zgn. analytische inductie.²⁶ Tijdens de analyse hebben wij gepoogd om elke interpretatie die bij de onderzoekers gedurende het ganse onderzoeksproces was ontstaan door het materiaal te laten falsificeren en zodanig te herformuleren dat zij op dit moment, in het licht van het verzamelde materiaal, voorlopig stand houdt.

4 Overleven zonder grensbescherming

Het is niet mogelijk om in het kader van dit artikel alle onderzoeksresultaten aan de orde te stellen. We willen ons dan ook beperken tot enkele interpretaties die voldoende attractief kunnen zijn om de aandacht van buitenstaanders te wekken en die tegelijk een praktisch nut hebben voor de betrokkenen.

4.1. Externe en interne bedreigingen. De bekommernis om het voortbestaan is quasi unaniem, met uitzondering van enkele jongeren. In de collectieve verklaringsschema's die de gemeenteleden hanteren m.b.t. de gevaren voor het voortbestaan wordt vooral verwezen naar *externe* oorzaken zoals de veroudering van de bevolking en de uitwijking van jonge gezinnen wegens het ontbreken van voldoende werkgelegenheid. De leeftijdscategorie van 65 jaar en ouder is inderdaad oververtegenwoordigd bij de protestanten (23% tegenover 18% in gans Maria-Horebeke). Nochtans hebben de gehuwde protestanten relatief veel kinderen, gemiddeld vier per gezin, met tien gezinnen op vijfendertig boven dit gemiddelde. Wel blijkt, zoals algemeen in Vlaanderen, het kindertal te zijn

afgenomen. De gehuwde moeders tussen 40 en 53 jaar hebben gemiddeld 3,8 kinderen terwijl deze tussen 55 en 70 jaar nog 4,2 kinderen hadden. Ook de uitwijking is aanwijsbaar, zowel voor de leeftijdscategorie tussen 26 à 40 jaar als voor deze tussen 41 en 55 jaar is ongeveer twee derde van de gehuwden uitgeweken.

Er wordt veel minder gewezen op *interne* oorzaken zoals de verzwakking van het geloofs- en verenigingsleven, het gemengd huwen en vetes tussen de families. De oplossingen die voorgesteld worden om de bedreiging tegen te gaan hebben dan ook overwegend betrekking op de externe oorzaken. Voor de meesten moet gezocht worden naar het aantrekken van nieuwe werkgelegenheid, vooral dan grondgebonden activiteiten zoals fruitteelt en bloementeelt. Wat dit laatste betreft hebben peilingen uitgewezen dat de bodem weinig kans biedt voor een concurrerende bloementeelt t.o.v. de streek ten Zuid-Oosten van Gent. Ook wordt gewerkt aan een project voor de oprichting van een tehuis voor sociaal-gehandicapte kinderen, wat niet alleen werkgelegenheid zou verschaffen aan de jonge vrouwen doch tegelijk de lagere school leefbaar zou houden.

4.2. *Gemengd huwen is slechts onrechtstreeks een bedreiging.* Bij de analyse van de gemengde huwelijken maken we onderscheid tussen de 36 protestantse gezinnen te Maria-Horebeke, de 17 niet te Horebeke wonende paren waarvan minstens één der partners lid is van de gemeente en de uitgeweken gehuwde kinderen die geen lid zijn, d.i. 14 paren.

Van de 36 protestantse gezinnen die in Maria-Horebeke *wonen* is niet minder dan een derde gemengd gehuwd. (Hieronder wordt elk huwelijk verstaan waarbij één der partners vóór zijn huwelijk niet-protestants was. Vóór 1965 greep de overgang tot het protestants geloof meestal plaats vóór het huwelijk zodat strict genomen van geen gemengd huwelijk sprake was. Sindsdien treft men een aantal huwelijken aan waarin beide partners tot de eigen kerk blijven behoren.) Van deze 12 gemengde huwelijken zijn er twee waarvan de man vóór zijn huwelijk katholiek was en waarbij de overgang tot het protestantisme plaats had vóór het huwelijk. Bij de overige gemengde paren gaat het om protestantse mannen met katholieke of (uitzonderlijk) vrijzinnige vrouwen van buiten Corsele. Van deze tien heeft één vrouw zich expliciet bekeerd tot het protestants geloof en noemen twee zich 'inwendig' protestant.

Meer dan drie vierde van de 17 *overige* bij de gemeente aangesloten paren zijn gemengd. Het gaat hier om overwegend uitgeweken protestantse vrouwen. Alles wijst erop dat de druk tot uitwijken groter is bij de vrouwen dan bij de mannen, vooral wanneer gemengd gehuwd wordt. Wanneer niet-protestantse mannen zich toch te Corsele vestigen dan bekeren ze zich uitdrukkelijk tot het protestantisme.

Bij de uitgeweken gehuwde kinderen die *geen lid zijn* van de gemeente – het

gaat om veertien paren – telt men nog eens de helft van gemengde oorsprong. Momenteel, vindt men geen volwassen protestant met onder zijn kinderen, broers, zusters, neven en nichten niet minstens één gemengd huwelijk.

Ondanks het relatief groot aantal gemengde gezinnen is gemengd huwen een recent verschijnsel. Voor 1922 kwamen gemengde huwelijken niet voor. Wie geen partner ontmoette bleef 'jong' want 'Waar twee geloven slapen op een kussen, daar ligt de duivel tussen', zo werd gezegd. Tussen 1922 en 1962 vindt men slechts een vijftal gemengde huwelijken. Wanneer we uitgaan van alle protestanten binnen de gemeente die gehuwde kinderen hebben, dan komen we bij die kinderen aan een aantal van 42 paren waarvan 27 gemengd. Welnu, meer dan de helft van deze zijn minder dan vijf jaar gehuwd. De kans op gemengd huwen neemt af naarmate de huwelijksdatum verderaf ligt.

Van de 17 paren die na 1972 huwden is 88% gemengd, bij de 15 huwelijken tussen 1962 en 1972 vindt men 60% gemengde en bij de 10 vóór 1962 slechts 30%.

Van de gezinnen die zich in Maria-Horebeke vestigen worden alle kinderen protestants gedoopt, ook wanneer een der ouders katholiek blijft. Het lijkt erop dat het gemengd huwen geen bedreiging uitmaakt voor het voortbestaan wanneer volgende voorwaarden vervuld zijn: vestiging binnen de gemeente of in de onmiddellijke omgeving en uitgesproken of latente bekering vanwege de niet-protestantse partner.

4.3. Veranderingen bij de jongeren. In ongeveer tien jaar tijd is het gemengd huwen dus het dominant patroon geworden en dit is niet alleen het gevolg van de schaarse huwelijksmarkt binnen de grenzen. Van alle jongeren op huwbare leeftijd tussen 1972 en 1977 had elk meisje slechts keuze tussen gemiddeld vier potentiële partners en elke jongen tussen slechts twee wanneer men rekening houdt met verwantschapsbeperkingen. In het verleden werd dit echter ondergaan door georganiseerde contacten met binnenlandse en buitenlandse protestantse gemeenten. Dat deze oplossing het niet langer doet hangt samen met de gewijzigde mentaliteit en het veranderde ontspanningspatroon bij de jongeren.

Naarmate men jonger is daalt de kans dat men gelovig is, normatief kerkelijk en godsdienstig geïntegreerd is, de politieke voorkeur van de ouders deelt, in een leven na de dood gelooft, gemengde huwelijken afkeurt en strenge seksuele opvattingen huldigt (bijlage 2 en 3).

Het merendeel van de ongehuwde jongeren (boven 16 jaar) vertoeft heel regelmatig in de gemeentelijke jeugdclub van St. Kornelis – Horebeke. Enkelen zijn er zelfs heel actief, o.a. in de toneelclub. Netwerken van primaire relaties tussen katholieken en protestantse jongeren zijn geen uitzondering meer. Bij verscheidene gelegenheden konden we vaststellen dat van een protestantse

gesloten subgroep binnen de jeugdclub of van een defensieve opstelling vanwege de protestanten geen sprake is.

Het ontspanningsmilieu van de jongeren tussen 16 en 25 jaar is m.a.w. gemengd en het ligt buiten de gemeente. Overigens kan nog aangestipt worden dat de kinderen vanaf twaalf jaar voortgezet onderwijs volgen in Rijksscholen en een paar zelfs in het vrij katholiek onderwijs. Voor de kinderen beneden zestien jaar wordt vooralsnog met succes een jeugdclub op Corsele zelf in stand gehouden.

4.4. Welstand door schoolopleiding is ambigu. De omstandigheid dat de gemeenteleden relatief welgesteld zijn kan de integratie bevorderen in de mate dat die welstand mede gerealiseerd wordt door de steun van collectiviteit. Elk gezin heeft een eigen woning en minstens een stukje grond erom heen. Een andere indicatie van die welstand vindt men in het feit dat over een periode van zeven jaar per gezin een gemiddeld bedrag van 60.000 frank gegeven werd voor de jaarlijkse bijdrage aan de Synode, het verbouwen aan de woning van de onderwijzeres, de restauratie van de kerk en werken aan de pastorie.

De welstand komt steeds meer tot stand langs een hogere opleiding en het beoefenen van aangepaste jobs. De protestanten zijn fier op de maatschappelijke vooruitgang van hun kinderen. Onder de niet meer schoolgaande protestanten heeft de helft enkel lager onderwijs genoten tegenover meer dan drie vierden in gans Maria-Horebeke. 30% van de protestanten heeft hoger secundair of hoger onderwijs genoten tegenover slechts 10% van de niet meer schoolgaanden van Maria-Horebeke. Echter, hoger onderwijs impliceert afwezigheid uit de gemeente en verblijf in stedelijke agglomeraties. Onafhankelijk van de leeftijd gaat een hogere opleiding samen met een minder hecht geloof en gunstiger attitudes t.o.v. gemengd huwen (bijlage 3). Het verzekeren van welstand via een schoolopleiding kan m.a.w. desintegrerende gevolgen hebben, vooral wanneer daardoor aspiraties naar hooggewaardeerde jobs toenemen zoals verder wordt aangetoond.

4.5. Werkgelegenheid ter plaatse is geen oplossing. De meeste gemeenteleden zijn van oordeel dat werkgelegenheid ter plaatse de migratie van jonge gezinnen zou beperken en op die wijze de verandering van de gemeente zou tegengaan. Uit een analyse van de opwaartse maatschappelijke stijging krijgen wij de indruk dat werkgelegenheid op zichzelf niet volstaat. In de mate dat jongeren studeren en aspiraties koesteren naar aangepaste en gewaardeerde jobs, vereist dit uitwijking buiten het dorp en de omgeving. Immers, van de gehuwde kinderen die zijn uitgeweken buiten de omgeving zijn er 69% maatschappelijk gestegen t.o.v. het ouderlijk gezin en is geen enkele maatschappelijk gedaald. Van de gehuwde kinderen die ter plaatse of in de omgeving bleven wonen is ongeveer

30% gestegen, doch 20% zijn gedaald op de maatschappelijke ladder. Men kan het nog anders bekijken, van alle uitgewekenen waarover wij informatie hebben behoort 30% tot de hoogste beroepscategorieën, hogere bedienden, hoger kader en vrije beroepen. Bij de vergelijkbare categorie protestanten in Maria-Horebeke is dit slechts voor 10% het geval.

4.6. De familierelaties bemoeilijken het verenigingsleven. Laten we nu de problematiek rond de migratie verlaten om even te kijken naar het leven binnen de gemeente. In steden en gemeenten ontstaan dank zij het verenigingsleven netwerken van sociale relaties die verschillen van de buurt- en familierelaties. Verenigingen bieden m.a.w. een nieuw en alternatief milieu van primaire relaties. In de protestantse gemeente is dit niet mogelijk. De gemeente lijkt niet alleen te kleinschalig voor een bloeiend verenigingsleven (zodat men er steeds dezelfde mensen, zeg maar 'verwanten' ontmoet), maar familievetes zetten zich ook door in het verenigingsleven. Door deze handicap kan het verenigingsleven moeilijk een integrerende functie vervullen.

Juist één van de voornaamste bindingselementen, de grond, vormt tegelijk de bron van vetes, met name bij verkoop van gronden en bij erfenissen. Het verdwijnen van de actieve landbouwers zal in de toekomst het verhandelen van grond nog doen toenemen zodat hierin een potentieel gevaar schuilt voor coöperatie binnen de gemeente, vooral als de vraag gesteld gaat worden of protestanten gunstiger voorwaarden moeten krijgen bij het kopen van protestantse grond dan katholieken? Sommigen houden het bij de spreuk: 'In 't vrijen en in 't garen moet men niemand sparen'.

4.7. Er bijen toch weer niet: onmisbare rollen. Eén van de voornaamste aspecten in de positie van de dominee ligt hierin, dat hij enerzijds volledig geïntegreerd is in de gemeente doch anderzijds volledig los staat t.o.v. de familierelaties. Deze onvervangbare bemiddelaarsrol geeft hem een speciale autoriteit. Minstens een paar anderen vervullen deze rol, o.a. een theoloog van de protestantse theologische faculteit te Brussel en de echtgenotes van deze laatste en van de dominee. De hoge waardering van deze verschillende personen is quasi unaniem. Bovendien kan tijdens groepsactiviteiten (napraten over de zondagspredicatie) en kerkdiensten opgemerkt worden dat de beide voorgangers (dominee en theoloog) niet alleen verschillende accenten leggen in de predicatie waardoor ze aansluiten bij diverse strekkingen binnen de gemeente maar dat ze bovendien elkaars autoriteit ondersteunen tijdens discussies. Uit de gesprekken met de gemeenteleden blijkt dit ook zo ervaren te worden.

4.8. De godsdienstige grenzen vervagen. 'Ingroup'-mentaliteit, gemeten aan de hand van uitspraken over de beperking van informele en zakelijke relaties, komt

slechts uitgesproken voor bij 12% van de leden. De meesten zijn van oordeel dat toenadering tot de katholieken mogelijk werd omdat deze veranderd zijn na het Concilie. De katholieken hebben volgens de gemeenteleden *hun* fouten uit het verleden ingezien.

Dit geeft een besef van 'wij hadden het steeds bij het rechte eind'. Deze toemaat aan geloofszekerheid wordt echter omgezet in een bedreiging van de eigen identiteit: 'wat is nu nog het verschil met sommige katholieken?'. Hierdoor zou een belangrijk bindmiddel voor de groep kunnen verloren gaan. Het feit alleen reeds dat niet meer moet gevochten worden, kan zodanig tot ontwapening leiden dat ook de mechanismen van het eigen groepsleven ontwricht worden. Nochtans zijn naast de typisch godsdienstige inhoud van de identiteit sporen te vinden van een vaag, doch daarom niet minder diep gevoel van eigenheid: 'onze kinderen zijn toch anders dan die van de katholieken, ik zou niet kunnen zeggen hoe, maar toch zijn ze anders'.

5 Nawoord

In dit artikel werd relatief veel aandacht besteed aan de toegang tot het veld en de fase van dataverzameling. Niet alleen omdat methodologische triangulatie één van de hoofdobjectieven was van dit leeronderzoek maar evenzeer omdat de geldigheid van de gevolgtrekkingen o.i. moet getoond worden door het verhaal van de onderzoekers over hun handelen in en met de sociale setting. Binnen dit kader werd geprobeerd de gestandaardiseerde meet- en analyseprocedures een plaats te geven. Niettemin blijven de interpretaties die gegeven werden een herordening van een sociale realiteit, van feiten maar ook van reeds door de betrokkenen geïnterpreteerde feiten. Uit alles wat zij zagen, voelden en hoorden, werd geselecteerd.

Over het ordeningscriterium, aanvankelijk louter theoretisch, werd in de loop van het onderzoek onderhandeld. De resultaten werden zo gepresenteerd dat zij konden aansluiten bij hetgeen door Kerkeraad en gemeenteleden als probleem werd ervaren: is het voortbestaan voldoende verzekerd nu het handhaven van grenzen niet meer mogelijk is? Wij hebben klemtonen gelegd, vooral op minder onderkende aspecten: de gevaren komen ook van binnen; werkgelegenheid alleen zou niet volstaan; hetgeen bindt (grond, welvaart) kan evenzeer doen splijten; gemengd huwen is niet éénduidig bedreigend; sommige 'in-out' posities zijn onmisbaar, de identiteit overschrijdt de godsdienstige eigenheid.

De vraag naar overlevingskansen heeft niet zozeer betrekking op de blijvende geconcentreerde aanwezigheid van een handvol protestantse gezinnen op Corsele en Vrijsbeke. Ook zonder godsdienstige grenzen kunnen familieconcentraties zich onder bepaalde voorwaarden in gehuchten handhaven. De vraag heeft vooral betrekking op de kansen van een dynamisch bloeiende protestantse

gemeente. Enerzijds heeft het onderzoek op zichzelf het collectief bewustzijn aangewakkerd. We hebben deze vorm van reactiviteit geenszins willen vermijden, wel integendeel. Anderzijds werd ervaren dat het onderzoek vrijwel natuurlijk kan uitlopen op actie-onderzoek ware het niet dat juist onze positie daarvoor een rem was. We hebben ons dan ook beperkt tot het verspreiden van de rapporten langs de Kerkeraad.

Bijlage 1

De houdingsschalen

BIOSCALE: houding t.o.v. eerbied voor ongeboren leven (Guttmanschaal); 65% eerder tolerant, 16% eerder restrictief.

SEXSCALE: houding t.o.v. sexualiteit in en buiten huwelijk (Guttmanschaal); 45% eerder tolerant, 28% eerder streng.

INGROUP: ingroepsmentaliteit, d.w.z. voorkeur voor omgang beperkt tot leden van de eigen levensbeschouwelijke groep (Guttmanschaal); bij 14% afwezig, en bij 12% aanwezig.

GELOOF: geloofshouding (Guttmanschaal); 57% eerder gelovig, 6% weinig gelovig.

PARTIJPRF: voorkeur voor politieke partij (Partij voor Vrijheid en Vooruitgang is de voortzetting van de oude liberale partij); 82% voor P.V.V., 18% niet.

GENHUW: houding t.o.v. gemengd huwen (index op basis van uitspraken en antwoorden op diepte-interview); 29% keurt gemengd huwen goed, 34% aanvaardt het uit noodzaak, 37% is uitgesproken negatief.

OECUMENE: houding t.o.v. georganiseerde gemengde contacten (Likertschaal); 48% positief, 18% uitgesproken negatief.

VOORTBES: houding t.o.v. het verderbestaan van de gemeente (index op basis van uitspraken en antwoorden op diepte-interview); 74% is van oordeel dat onder geen beding de gemeente mag verdwijnen terwijl 26% het verdwijnen desnoods zou aanvaarden.

Sociale kenmerken (indexen)

KERKELIJK: kerkelijk normatieve integratie geïndiceerd door kerkelijke publieke praktijken; 30% weinig, 34% matig, 36% sterk geïntegreerd.

GODSDIENST: mate van godsdienstigheid geïndiceerd aan de hand van individuele godsdienstopraktijken: 23% weinig en 45% sterk godsdienstig.

MIXEDFAM: mate van gemengd karakter van de eigen familiekring (ouders, broers, zusters, kinderen); in geen enkele familie is het gemengd patroon geheel afwezig.

SOSTATU: sociale status geïndiceerd door beroep en opleiding; 26% laag, 41% laag midden, 18% hoog midden, 17% hoog.

VERBLIJF: verblijfsintensiteit in de gemeente; 66% was nooit woonachtig buiten de gemeente.

GROSTAD: verblijf in een stedelijke agglomeratie (Gent, Antwerpen, Brussel...); 79% verbleef nooit in een stedelijke agglomeratie.

LEEFTIJD: 18% tussen 16-25 jaar, 39% ouder dan 60 jaar.

VERENIG: deelname aan verenigingsleven; 43% actief bij verenigingsleven betrokken, 57% minder actief.

FUNCTIE: beoefenen van een kerkelijke functie (kerkbestuur, beheerraad); 77% bekleedden nooit zo'n functie.

OPLEID: opleidingsniveau: 50% enkel lager onderwijs, 20% lager secundair, 20% hoger secundair en 10% hoger onderwijs.

Bijlage 2

Correlatiematrix: (Kendall Tau coëfficiënten) m.b.t. houdingen en kenmerken(*)

	BIOS	SEXS	INGR	GELO	PART	GEMH	OECU	VOORT	KERK
BIOSCALE	1.	.40	.22	.16	.14	.05	-.12	.11	.13
SEXSCALE		1.	.11	.43	.28	.39	.11	.11	.10
INGROUP			1.	.15	-.06	.03	.17	.11	.07
GELOOF				1.	.04	.30	.11	.27	.11
PARTIJPRF					1.	.15	-.16	.02	.07
GEMHUW						1.	.25	.07	.23
OECUMENE							1.	-.07	.08
VOORTBES								1.	.35
KERKELIJK									1.
GODSDIENST									
MIXEDFAM									
SOSTATU									
VERBLIJF									
GROSTAD									
LEEFTIJD									
FUNKTIE									
OPLEID									
VERENIG									

* Van de voornaamste associaties komt de richting ter sprake in het artikel.

J. Billiet Overleven zonder grensbehoud

GODS	MIX	SOST	VERB	GRST	LEEF	FUNK	OPLEID	VERE
.22	-.18	-.11	.13	-.16	.15	.12	-.11	.00
.34	-.03	-.09	.34	-.20	.48	.09	-.32	.01
.15	-.17	.05	.18	-.15	-.07	-.01	.02	.05
.29	.14	-.05	.13	-.15	.31	-.12	-.33	.12
.05	-.16	.20	.19	.11	.29	.09	.01	.10
.42	-.22	-.06	.17	-.01	.34	-.01	-.32	.07
.25	-.14	-.12	-.09	.09	.18	.09	-.17	.01
.36	.17	.24	-.08	.28	.15	.17	.19	.19
.46	-.20	.14	.11	.03	-.07	.39	.17	.64
1.	-.30	.09	.14	-.01	.32	.01	-.16	.29
	1.	.04	-.26	-.08	-.05	-.11	-.01	.15
		1.	-.08	.27	-.01	.25	.45	-.15
			1.	-.43	.13	.01	-.28	.10
				1.	-.06	.14	.30	.08
					1.	.12	-.40	-.06
						1.	.24	.42
							1.	.10

Bijlage 3

'Zero-order' en partiële Kendall-tau coëfficiënten van de eerste orde m.b.t. enkele opvallende verbanden.

Houdingschaal	Zero-order				Partiëlen van de eerste orde*		
	MIXEDFAM	VERBLIJF	LEEFTIJD	OPLEID	VERBLIJF/MIXEDFAM	OPLEID/LEEFTIJD	LEEFTIJD/OPLEID
BIOSCALE	-.18	.31	—	—	.28	—	—
SEXSCALE	—	—	.48	-.32	—	-.13	.35
GELOOF	—	—	.31	-.33	—	-.21	.18
GEMHUW	—	—	.34	-.32	—	-.19	.21
Praktijk-index	MIXEDFAM	VERBLIJF	LEEFTIJD	OPLEID	MIXEDFAM/VERBLIJF	OPLEID/LEEFTIJD	LEEFTIJD/OPLEID
KERKELIJK	-.20	.11	—	—	-.18	—	—
GODSDIENST	-.30	.14	.32	-.16	-.28	-.03	.24

- * De variabele na de Slash (/) is de controle variabele voor de relatie tussen de variabele in de overeenkomstige kolom met deze vóór de Slash.

Noten

1. J. Billiet e.a., *De Protestantse minderheid van Maria-Horebeke. Een sociologisch onderzoek naar de overlevingskansen van een godsdienstige minderheidsgroep*. (onderzoeksrapport), Leuven, Faculteit der Sociale Wetenschappen, 1977, 81+ XXX pp. Het onderzoek werd onder mijn leiding verricht door zeven studenten in het kader van het hoor- en werkcollege Godsdienstsociologie. Mijn dank gaat hierbij naar P. Anaf, M. De Schutter, W. Palmans, F. Schoovaerts, M. Schuurmans, I. Stouffs, R. Van Duffel.
2. J. Billiet en K. Dobbelaere, *Godsdienst in Vlaanderen*, Leuven, 1976, 23-28.
3. J. Art, 'Bijdrage tot de Geschiedenis van het Protestantisme in Oost-Vlaanderen 1830-1914', in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 25 (1971), 211-222; J. Art, 'Zij die bleven. De Protestanten van St. Maria-Horebeke', in *Spiegel Historiaal*, 10 (1975) 106-113; R. Boumans, Aantekeningen over de verspreiding van het protestantisme in het Oudenaardsche bij het begin van de XVIIIe eeuw, in *Annalen van de Vereniging voor de Geschiedenis van het Belgisch Protestantisme*, 4 (1953) 78-86; L. Robijn, *Historie van den oorsprong, voortgang en ondergang der ketterijen binnen en omtrent Oudenaarde*, Gent, F. B. Bernaert, 1753; F. Van Ommeslae, *Twintig bloedige jaren uit de geschiedenis van Oudenaarde voor en na oktober 1572*, Oudenaarde 1972; A. Verheyden, 'Le Protestantisme à Audenaerde au XVIe siècle', *Handelingen voor de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, 1948, 3-45; J. Wagener, *Histoire de la plus ancienne Eglise protestante de la Belgique*, Rapport présenté au Synode de 24 juin 1884, Bruxelles, Verhavert, 1885.
4. A. Verheyden, *Le martyrologe protestant des Pays-Bas du Sud au XVIe siècle*, Bruxelles, Ed. de la Librairie des Eclaireurs Unionistes, 1960, 9-15.
5. R. Collinet, *La Réformation en Belgique au XVIe siècle*, Bruxelles, Ed. de la Librairie des Eclaireurs Unionistes, 1958, 89.
6. *Ibid.*, 101.
7. F. van Ommeslae, *op.cit.*, 135.
8. J. Art, *art. cit.*, (1975), 107-108.
9. J. Wagener, *op.cit.*, 9-12.
10. J. Art, *op.cit.*, (1975), 107-108.
11. F. van Ommeslae, *op.cit.*, 7-8.
12. K. Moore, *Those of the Street*, Notre Dame, Univ. of Notre Dame Press, 1976, 21-24.
13. G. Gadeyne, voorwoord in: *De Bosgeuzen en de vlaamse Olijffberg*, Catalogus van een tentoonstelling te Oudenaarde, s.d.
14. P. Boumans, *art.cit.*, 78-79.
15. J. Art, *op.cit.*, (1975), 110.
16. S. de Jonge, 'Bijzonderheden betreffende de geschiedenis der gemeente te Maria-Horebeke', in *Annalen V.G.B.P.*, 4(1953)2, 87-89; ID., 'Over een kerkhof en twee stenen', in *Annalen V.G.B.P.*, 5 (1970), 1, 198-205; J. A. de Jonge, *Een klein eiland in de grote zee*, Oudenaarde, s.d., 116.
17. Ch. P. Loomis, *Social Systems. Essays on their Persistence and Change*, Princeton, D. van Nostrand C°, 1960, 31.
18. R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Glencoe, Free Press, 1957, 298 en 316.
19. J. A. Hostetler, *Amish Society*, Baltimore, The John Hopkins Press, 1963. Zie ook Ch. P. Loomis, *op.cit.*, 212-239.
20. J. H. Kauffman, *Boundary maintenance and cultural assimilation of contemporary*

mennonites, (paper), August, 1976.

21. J. Art., *art.cit.*, (1974), 214-217.

22. S. Richardson, B. Dohrenwend en D. Klein, *Interviewing, its Forms and Functions*, New York, Basic Books, 1965, 88-111.

23. S. Richardson e.a., *op.cit.*, 108 e.v.

24. N. Denzin, *The Research Act*, Chicago, Aldine, 1970, 301. Zie ook E. Webb e.a., *Nonobtrusive measures: Nonreactive Research in the Social Sciences*, Chicago, McNally, 1966, 174 e.v.

25. B. Fruchter, *Introduction to Factor Analysis*, New York, Van Nostrand, 1954, 12-17.

26. Zie hiervoor: N. Denzin, *op.cit.*, 194-199; W. S. Robinson, The Logical Structure of Analytic Induction, in *American Sociological Review*, 16 (1951), 312-318; A. Lindesmith, Comments on W.S. Robinson's 'The Logical Structure of Analytic Induction', in *American Sociological Review*, 17(1952), 492-493; A. Hughes, *Sociological Analysis: Methods of Discovery*, London, 1976, 128.